

ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

Удосконалено механізм економічного регулювання розвитку туристичної сфери, який передбачає впровадження у практику туристичного господарювання рентних платежів. Обґрунтовано доцільність введення рентних платежів у практику туристичного господарювання, запропоновано принципи впровадження туристичної ренти.

Усовершенствован механизм экономического регулирования развития туристической сферы, который предусматривает внедрение в практику туристического хозяйствования рентных платежей. Обоснована целесообразность введения рентных платежей в практику туристического ведения хозяйства, предложены принципы внедрения туристической ренты.

© Г.В. Казачковська, 2010

The mechanism of economic regulation of the tourist sphere development has been improved; this mechanism provides putting of rent payments into practice. The grounds are given as for the expediency of introducing the rent payments into practice of the tourist industry; the principles of introducing the tourist rent are offered.

Однією із суттєвих і постійних тенденцій, супутніх формуванню й розвитку світового господарства, є вплив туризму як на світову економіку, так і на економіку країни й окремих регіонів. Перетворення туризму на самостійну галузь національної економіки забезпечує специфічні потреби населення, різноманіття яких задовольняється не тільки туристичними підприємствами, але й підприємствами суміжних галузей, що обумовлює значущість туристичного бізнесу з точки зору мультиплікативного ефекту.

За прогнозами Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), у найближчі десятиліття темпи зростання туризму зберуться. Україна, незважаючи на багаті туристичні ресурси, займає незначну частку в загальних обсягах різних світових туристичних потоків.

Сучасні тенденції у світовій туристичній галузі знайшли віддзеркалення в національній економіці України. Початок ХХІ ст. ознаменувався в Україні визнанням туризму одним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури й економіки. Соціально-економічний і духовний розвиток суспільства немислимий без сфери туризму як невід'ємної частини сучасного способу життя. Розвиток туристичної галузі в Україні впродовж останніх років характеризується позитивною та постійною динамікою. Створення позитивного іміджу українського турпродукту, комплексний підхід до розвитку туризму, підтримка розвитку малого і середнього бізнесу в туристичній сфері зумовили неухильне зростання кількості туристів і обсягів наданих їм послуг. Про зростання ролі туризму свідчить входження України до складу і керівних органів UNWTO, перетворення індустрії туризму на один із найважливіших напрямів державної політики [1, 34]. Доказом важливості розвитку рекреаційно-туристичної діяльності є факт оголошення Кабінетом Міністрів України 2008 р. – роком туризму і курортів в Україні. Однією із проблем, гальмуючих розвиток туризму в Україні, є недостатнє фінансування туристичної галузі.

Проте туристична галузь на відміну від інших галузей економіки країни має спроможність розвитку за рахунок власних ресурсів і джерел фінансування. Важливим внутрішнім джерелом саморозвитку є туристична рента. При відповідній законодавчій базі й ефективній соціально-економічній політиці держави вона може створити необхідну економічну основу для самофінансування та саморозвитку туристичної галузі.

У зв'язку із зростаючим для економіки України значенням індустрії туризму одним з актуальних є питання про туристичну ренту. Метою дослідження є обґрунтування доцільності впровадження механізму рентних платежів у практику туристичного господарювання.

Для досягнення поставленої мети вирішено такі наукові завдання: проаналізовано перспективи впровадження туристичної ренти для розвитку сфери туризму в Україні; розглянуто економіко-правові засади впровадження механізму рентних платежів у практику

туристичного господарювання. Об'єктом дослідження є процес розвитку туристичної галузі в Україні. Предметом дослідження є механізми економічного стимулювання розвитку туризму.

Туризм в Україні сьогодні розглядається як національне явище сфери реалізації прав і потреб людини, як сфера технології реалізації потреб і попиту в ринкових умовах, як особливий сектор сучасної національної та регіональної економіки, як невід'ємна складова соціально-економічної політики держави і регіонів.

Такий підхід до туристичної сфери потребує всебічних та фундаментальних досліджень різноманітних аспектів її розвитку. Вагомий внесок у теорію розвитку туризму зробили відомі українські та зарубіжні вчені: О.М. Адаменко, М.І. Долішній, Н.Й. Коніщева, Т.І. Ткаченко, П.В. Гудзь, М.П. Крачило, В.І. Азар, А.Ю. Олександрова, І.Т. Балабанов, М.Б. Біржаков, В.Г. Гуляєв, М.І. Кабушкін, В.О. Квартальнов, І.В. Зорін, В.М. Козирев та ін.

Одна із центральних ролей, що визначають ефективне функціонування і розвиток туристичного господарства, належить туристичним ресурсам. Особливість туристичних ресурсів полягає в тому, що вони є рентостворюючим чинником. Загальною характеристикою утворення ренти слід вважати те, що природні ресурси є формою капіталу – актив, використання якого припускає стійкий потік доходів. Природні передумови є одним із провідних чинників, що визначають туристичне використання тієї або іншої території, її здатність формувати туристичну ренту.

Розглянемо сутність поняття “рента”. Слово рента (від лат. *reddita* – повернена) означає дохід, одержуваний власником від використання землі, майна, капіталу, без вимог від власника здійснення підприємницької діяльності [2, 195]. Спочатку рента позначала дохід землевласника із земельної ділянки, що здається в оренду, або дохід, одержуваний рантьє у вигляді відсотка з капіталу, що надається в позику. Питання про земельну ренту вперше в економічній науці було розглянуте Д. Рікардо. Пізніше воно було розвинуто в роботах К. Маркса і його послідовників. У XIX-XX ст. представники маржиналістського напрямку ввели поняття економічної ренти.

В економічній теорії виділяють такі види ренти: економічна, диференціальна і квазірента (підприємницька рента). Економічна рента є додатковим доходом від чинника виробництва, одержуваним унаслідок недоступності цього чинника в іншому місці або для іншого економічного агента. Класично чинниками виробництва вважаються земля, праця або капітал.

Диференціальна рента – рента, яка створюється кращим за якістю чинником виробництва. Таким чином, на відміну від економічної ренти диференціальна рента пов'язана з якістю ресурсу. Одержаний додатковий прибуток привласнюється не користувачем ресурсу, а його власником.

Квазірента (підприємницька рента) – істотне перевищення прибутку підприємства відносно середньогалузевого прибутку, що виникає через вищу ефективність виробництва або інших локальних умов. Утворюється, як правило, унаслідок додаткових вкладень капіталу. Додатковий дохід привласнює не власник надр, а користувач чинника виробництва.

В.М. Козирев, який у своїх працях присвятив велику увагу вивченню проблем економіки туризму, переконливо довів, що туристичні ресурси виступають як особливий і самостійний економічний чинник [3, 13].

Академік РАЕН І.В. Зорін так само відзначає, що “...туризм відноситься до класу ресурсних галузей. Це означає, що споживацька вартість туристичного продукту багато в чому визначається якістю рекреаційних ресурсів” [4, 34].

До основних чинників ренти на туристичному ринку можна віднести: обмеженість туристичних і рекреаційних ресурсів (пропозиція якісно і кількісно має свою межу і кращих ресурсів на душу населення стає все менше); невідтворність туристичних і рекреаційних ресурсів (пояснюється унікальністю природних і біологічних систем, важкістю або неможливістю відтворення). Саме обмеженість і невідтворність є причинами утворення ренти, а отже, і прибутку у процесі виробництва й реалізації туристичних послуг на туристичному ринку. Існує декілька видів туристичної ренти, а саме – монопольна, диференціальна й абсолютна [5, 47].

Монопольна туристична рента утворюється на основі господарського використання туристичних ресурсів унікальної якості. Саме унікальність окремих туристичних ресурсів і є об'єктивною основою для утворення монопольної туристичної ренти. Вона називається монопольною тому, що одиничність і унікальність туристичних ресурсів – основи цієї ренти – ведуть до реальної можливості встановлення на ці ресурси вищої форми недосконалості сучасного ринку – абсолютної, або чистої, монополії. Диференціальна туристична рента утворюється на основі господарського використання туристичних ресурсів нерівної якості. Ці ресурси характеризуються різним ступенем функціональної придатності для відпочинку, лікування, задоволення потреб туристів.

Туристичні ресурси мають різний ступінь комфортності, надійності, різні естетичні, духовні й етичні якості. Різні туристичні ресурси неоднаковою мірою задовольняють основні цілі туристів. У цих умовах уже не унікальні, а масові, туристичні ресурси можна розділити на три групи: кращі, середні та гірші. Кількість цих ресурсів обмежена, особливо кращих і середніх ресурсів.

Абсолютна туристична рента припускає, що звичні природні умови виступають нижньою межею формування граничного продукту й ринкових послуг. Туристичний продукт приносить додатковий прибуток у формі абсолютної туристичної ренти, якщо пропозиція цього ресурсу тривалий час нееластична й на туристичному ринку є попит на даний продукт.

Ринковий механізм утворення трьох форм туристичної ренти різних. Монопольна туристична рента повністю базується на унікальності та винятковій корисності туристичного ресурсу, який має гранично високий ринковий попит, значно перевищуючий ринкову пропозицію через його абсолютну нееластичність. Це знаходить вираження в монопольно високій ціні на унікальний турпродукт. Диференціальна туристична рента заснована на відмінностях у якості (рівні корисності) та обмеженості кращих і середніх туристичних ресурсів, пропозиція яких на ринку або нееластична, або малоеластична, що знаходить віддзеркалення в різниці між ринковими й індивідуальними цінами на турпродукт тих підприємств, які їх використовують. Абсолютна туристична рента припускає, що звичайні природні умови виступають нижньою межею формування граничного продукту. Граничний продукт виконує важливу роль у практиці комерційного розрахунку туристичних підприємств: він допомагає визначити частку окремих чинників у загальному результаті підприємства, рівень заробітної платні при наймі додаткової робочої сили, дає можливість звести до мінімуму витрати й одночасно максимізувати прибуток, розв'язати проблему заміщення ресурсів. Запровадження ефективних методів економічного стимулювання, побудованих на принципах туристичної ренти, є актуальним завданням на сучасному етапі розвитку туризму в Україні.

У даний час реального механізму створення, розподілу й використання туристичної ренти в Україні не існує, відповідно немає і реальної його дії на розвиток індустрії туризму. Процес створення, розподілу і використання туристичної ренти припускає розробку й реалізацію цілого ряду принципових економіко-правових положень.

Усі туристичні комерційні організації (готелі, турбази, автопідприємства, кемпінги, ресторани, туроператори, турагенти, садиби, музеї), а також інші організації, що надають послуги туристам, повинні продавати послуги як товар за ринковими цінами рівноваги на основі законів вартості, попиту і пропозиції та з урахуванням конкуренції. Державні та місцеві органи влади при цьому повинні звільнитися від дріб'язкової опіки відносно туристичних організацій. Не має бути адміністративного втручання в підприємницьку діяльність.

На туристичному ринку України панують недержавні організації. У 2007 р. в Україні функціонувало більше 5000 турпідприємств (із них більше 1,5 тис. мали ліцензії на туроператорську, а більше 3 тис. – на турагентську діяльність). Слід пам'ятати про дві крайнощі, які однаково небезпечні. Перша полягає в руйнуванні будь-якого державного управління економікою. Як відзначав А.В. Круглов, у ряді теоретичних концепцій підтримка державою малого підприємництва, як і інших секторів економіки, розглядається як явище, що порушує природний розвиток економічних процесів і дію механізмів ринкового саморегулювання [6, 27]. Інша крайність – тотальний адміністративний контроль за економічною діяльністю підприємств.

Туристичні організації зобов'язані надавати органам влади результати фінансового аналізу своєї діяльності, що не є комерційною таємницею. Фінансовий план туристичної організації має містити узагальнені характеристики її діяльності, а саме: прогноз обсягів продажів туристичного продукту і послуг; баланс грошових витрат і надходжень; баланс доходів і витрат; зведений баланс активів і пасивів; баланс прибутку і його розподілу.

Органи влади (перш за все, місцеві) мають визначати витрати, пов'язані з розвитком туризму в даному регіоні: витрати на будівництво й обслуговування доріг; витрати на громадський транспорт; витрати на утримання міліції, органів внутрішніх справ, системи правосуддя, лікарень і санітарних пунктів; витрати на водопостачання, каналізацію, опалювання; витрати на збір і обробку твердих відходів, прибирання сміття; витрати на утримання зон відпочинку і рекреації, лісового господарства, зелених насаджень; витрати на заходи щодо поліпшення екологічного середовища; витрати на утримання музеїв і інших некомерційних історико-культурних об'єктів; витрати на розробку кадастру туристичних ресурсів.

На погляд Д.А. Ковальова, головна мета окремого обліку таких витрат полягає в тому, щоб чітко визначити як бухгалтерські витрати і доходи туристичних організацій, так і витрати органів влади, а також підрядних і бюджетних організацій, що фінансуються ними. Такий роздільний обов'язковий облік витрат – основа для розподілу туристичної ренти.

На думку Д.А. Ковальова, взаємовідносини між органами влади (як державними, так і місцевими) і туристичними організаціями мають будуватися на договірних основах, де чітко розділяються права власності на туристичні ресурси й об'єкти між учасниками цих відносин, визначаються обов'язки і взаємні зобов'язання. Такий розподіл прав надалі дозволить уникнути розбіжностей щодо результатів реалізації туристичного продукту. Договірні відносини можуть оформлятися на конкурсній основі. Щоб розділення прав власності мало реальний економічний сенс, у цих відносинах необхідно визначати витрати та доходи кожного учасника [7, 97].

У договорах між органами влади й туристичними організаціями необхідно визначати форми рентних платежів за користування туристичними ресурсами, їх розмір і способи стягування. Теоретично можливі такі види рентних платежів у сфері туризму: платежі, пов'язані з обсягом і якістю туристичних ресурсів, які використовуються даною туристичною організацією; платежі за твердою ставкою із прибутку (загальної або чистої, що залишається після сплати податків); платежі за твердою процентною ставкою з прибутку або з урахуванням норми рентабельності; платежі за твердою ставкою з валової виручки від реалізації туристичних послуг. Рентні платежі мають бути єдиними для всіх туристичних організацій на всій території країни. Це дозволить уникнути перевищення значущості одних туристичних організацій (підприємств) над іншими, дозволить зрівняти організації, які використовують у своїй діяльності традиційні загальнодоступні ресурси або унікальні ресурси.

Якщо туристична рента ув'язується з величиною і якістю туристичних ресурсів, що є в розпорядженні туристичної організації (підприємства), то вона виступає як плата за ресурси, які можуть бути враховані в кожен даний період часу. На перший погляд, це найдоцільніша форма туристичної ренти як доходу від туристичних ресурсів відповідно до закону попиту і пропозиції. Проте в сучасних умовах в Україні плата за ресурси як форма сукупної туристичної ренти проблематична, зокрема тому, що стягування туристичної ренти у формі платежів за ресурси потребує розробки кадастрових оцінок ресурсів. Але такого кадастру в Україні в даний час немає. Робота з інвентаризації та якісної оцінки туристичних ресурсів тільки починається. Розробка загальнонаціонального кадастру туристичних ресурсів – проблема, що потребує значного часу й великих фінансових, матеріальних, трудових витрат.

Найскладнішим питанням формування механізму рентних платежів є розробка й обґрунтування методики розрахунку величини туристичної ренти. Аналіз чисельних досліджень і публікацій, присвячених проблемам природної ренти, дозволив виділити два основні підходи до визначення рентної бази.

Перший підхід використовує сутнісний опис ренти як економічної категорії, згідно з яким базою для розрахунку розміру рентного платежу має виступати прибуток, одержаний

компанією, добувною і (або) експлуатуючою природний ресурс, понад нормальний прибуток. Відповідно, слід виділити з ціни реалізації здобутих природних ресурсів суму, необхідну і достатню для покриття витрат добувної компанії, а також норму прибутку, яка забезпечить рентабельність компанії на прийнятному рівні (середньому по галузі, комплексу або регіону). Різниця між ціною природних ресурсів на ринку й економічно обґрунтованою вартістю їх видобуток, яка включає також нормальний прибуток для розширеного відтворення, утворює природну ренту, яка має спрямовуватися власнику ресурсів – державі. Така схема висуває підвищені вимоги до точності визначення витрат на видобуток природних ресурсів і рівня рентабельності, який добувні компанії визнали б за привабливий.

Другий підхід до визначення рентної бази припускає використання конкурсного (аукціонного) механізму оформлення відносин “власник природних ресурсів – природокористувач”. Світовий досвід свідчить про те, що конкурси й аукціони є дієвою формою визначення конкретних фіскальних умов по кожному об'єкту відповідно до економіки проекту, що забезпечує індивідуальний підхід до кожного родовища. При проведенні аукціону основним критерієм для виявлення переможця на право користування ділянкою надр виступає розмір разового платежу за право користування ділянкою надр.

Висновки. Туристична галузь України на відміну від інших галузей господарювання здатна розвиватися за рахунок власних ресурсів і фінансових джерел. Одне з важливих внутрішніх джерел цього роду – туристична рента. Дане джерело не є єдиним, але в сучасних умовах воно може і має стати одним з основних, практично вирішальним. Виникає об'єктивна необхідність для держави зокрема місцевих органів влади мати реальний економічний механізм, яким є туристична рента.

Сенс ренти завжди зводиться до збагачення власника ресурсу. Рентні платежі в сучасних українських умовах повинні мати одне соціально-економічне призначення – повністю надходити на фінансування туризму і з тим, щоб забезпечити його самофінансування, саморозвиток, допомогти в подоланні інвестиційного дефіциту, у якому опинилася вся вітчизняна туристична індустрія при переході до ринку.

Обґрунтовано доцільність упровадження механізму рентних платежів у практику туристичного господарювання, який пропонується побудувати на таких економіко-правових засадах: практикувати укладання угоди про розмежування прав власності у процесі використання туристичних ресурсів між державними та місцевими органами влади – власниками туристичних ресурсів та суб'єктами господарювання – користувачами, у яких необхідно чітко обумовлювати права обох сторін, визначати форми рентних платежів, обсяги та терміни їх сплати; органам влади слід звільнитися від дріб'язкової опіки відносно туристичних організацій, виключити адміністративне втручання у їх підприємницьку діяльність; туристичні організації зобов'язані надавати органам влади результати фінансового аналізу своєї діяльності, що не є комерційною таємницею; фінансовий план туристичної організації має містити узагальнені характеристики її діяльності; органи влади (перш за все місцевої) мають визначати соціальні витрати (витрати на будівництво й утримання доріг, органів правопорядку, медичних установ, комунальних служб, рекреаційних зон, некомерційних історико-культурних об'єктів, екологічні заходи, розробку кадастру туристичних ресурсів і тощо), пов'язані з розвитком туризму в регіоні; у договорах між органами влади і туристичними організаціями необхідно визначати форми рентних платежів за користування туристичними ресурсами, їх розмір і способи стягнення; необхідно здійснити інвентаризацію та якісну оцінку туристичних ресурсів, розробити загальнонаціональний кадастр туристичних ресурсів; слід розробити й обґрунтувати методику розрахунку величини туристичної ренти; рентні платежі мають бути єдиними для всіх туристичних організацій на території країни; використання туристичної ренти повинно мати винятково цільовий

характер, тобто всі кошти мають спрямовуватися на розвиток туризму.

Таким чином, використання туристичної ренти в системі економічних відносин може стати вагомим інструментом забезпечення самофінансування та саморозвитку туристичної сфери в умовах дефіциту коштів.

Запропонований механізм економічного стимулювання розвитку туризму в області сприятиме активізації туристичної діяльності, результати якої дадуть відчутний економічний, соціальний та екологічний ефекти.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в розробці рекомендацій щодо побудови економіко-правових засад упровадження механізму рентних платежів у практику туристичного господарювання в Україні. Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що рекомендації щодо впровадження туристичної ренти можуть бути використані для підвищення ефективності функціонування туристичної галузі на національному та регіональному рівнях.

Перспективи подальших досліджень включають розробку комплексу науково-методичних положень та рекомендацій щодо впровадження туристичної ренти у практику туристичного господарювання.

Література

1. Про внесення змін до Закону України “Про туризм”: Закон України від 18.11.2003 р. № 1282-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 50. – Ст. 2600. – С. 34-55.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. – Т. 3. – К.: Академія, 2002. – 952 с.
3. Козырев В.М. Туристская рента: метод. указ. / В.М. Козырев. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 112 с.
4. Зорин И.В. Экономические аспекты стимулирования деятельности отечественных производителей туристского продукта / И.В. Зорин. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 123 с.
5. Козырев В.М. Туристская рента: учеб. пособ. / В.М. Козырев. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 112 с.
6. Круглов А.В. Маркетинговая среда и устойчивость предпринимательских структур / А.В. Круглов. – СПб.: Питер, 2004. – 79 с.
7. Ковалев Д.А. К развитию индустрии туризма в России: механизм образования и распределения туристической ренты / Д.А. Ковалев // Проблемы современной экономики. – 2004. – № 4 (12). – С. 97-100.

Надійшла до редакції 14.06.2010 г.